

**Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова**

ШЕРЕМЕТА Наталія Петрівна

УДК 408.7 (477.4):413.12

**ПІВДЕННОВОЛИНСЬКО-ПОДІЛЬСЬКЕ
ДІАЛЕКТНЕ ПОРУБІЖЖЯ
(за матеріалами тваринницької лексики)**

10.02.01 — українська мова

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук**

Київ– 2000

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української мови Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
Ткачук Петро Єфремович,
Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет,
завідувач кафедри української мови

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Кочерган Михайло Петрович,
Київський державний лінгвістичний університет,
завідувач кафедри загального та українського мовознавства;

кандидат філологічних наук, професор
Козачук Ганна Олександрівна,
Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова,
професор кафедри української мови

Провідна установа: Чернівецький національний університет ім. Ю.Федьковича,
кафедра історії та культури мови,
Міністерство освіти і науки України, м.Чернівці

Захист відбудеться 19.12. 2000 р. о 14 на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, 01601, м.Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м.Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 17.11.2000 року

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

Н.П.Гальона

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Сучасні дослідження діалектної лексики за тематичним принципом здійснюються з урахуванням багатопланових системних зв'язків, тому уможливають об'єктивний і всебічний опис її.

Надійним матеріалом для встановлення чинників об'єднання лексем у єдине ціле є лексика, яку умовно позначають терміном “тваринницька лексика”. Вона була предметом досліджень багатьох мовознавців: Н.Бухтія, К.Германа, П.Гриценка, Й.Дзєндзелівського, В.Карпової, Г.Клепикової, В.Коннової, В.Куриленка, Н.Прилипка, Й.Пуйя, О.Трубачова, В.Шур та ін.

Вивчення порубіжних діалектних зон становить нині особливий розділ слов'янської лінгвістичної географії зі своїм специфічним об'єктом, особливою проблематикою і спеціальною методикою (див. праці М.Дурново, М.Соколова, Д.Ушакова, А.Пікти, І.Шмідта, Н.Ван-Вейка, К.Дейни, М.Малецького, З.Штібера, В.Латти, Т.Назарової, Т.Шевченка, Г.Мартинової, М. Поїстогової та ін.).

Незаперечним є той факт, що перехідна міждіалектна зона – живий мовний організм, особливий тип ареалу, який має свою структуру, типологію, історію і заслуговує цілісного вивчення. Дослідники зазвичай підкреслюють системний характер поєднання рис говорів, які межують, і своєрідний опір структури кожного діалекту проникненню невластивих йому елементів. Виявом такого опору є виникнення у говірках, що взаємодіють, особливих, властивих лише їм рис.

Зацікавленість дослідників взаємодією подільського і південноволинського говорів зумовлена тим, що межа між ними невиразна. Вона становить дуже широке пасмо ізоглос волинських говірок, яке проникає у подільські, утворюючи смугу північноподільських говірок. Тому погляди щодо основної розмежувальної лінії між цими двома говорами розходяться.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вивчення проблеми перехідності, перехідної зони між говорами, яка становить особливий інтерес у сучасній лінгвістиці, а також відсутністю системного вивчення тваринницької лексики говірок досліджуваного ареалу, нагальністю розширення джерельної бази української діалектної лексикографії.

Зв'язок дисертаційної роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації тісно пов'язана з науковою темою кафедри української мови Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету “Лексичний атлас української мови”, яка передбачає системний опис лексики південноволинських і подільських говірок. Матеріали дослідження використані у підготовці доповідних записок держбюджетної науково-дослідної роботи “Функціонування української мови як державної”.

Об'єктом дослідження обрано тваринницьку лексику говірок південноволинсько-подільського діалектного порубіжжя. Ця група лексики є однією з найдавніших і найпоширеніших мікросистем у діалектній лексико-семантичній макросистемі, що дозволяє говорити про її глибоку архаїчність і стабільність, про важливу роль для вивчення лексичного складу мови, а також дає змогу пов'язати цю групу лексики з важливою проблемою “слов'янської пастушої термінології”.

Метою дисертації є окреслення південноволинсько-подільського діалектного порубіжжя за матеріалами тваринницької лексики.

Для реалізації поставленої мети потрібно було розв'язати такі **завдання**:

- проаналізувати склад, системні відношення, семантичну та формальну варіативність тваринницької лексики у досліджуваному континуумі;
- скартографувати ареально релевантну лексику;
- окреслити перехідну смугу між південноволинським та подільським говорами;

- виявити внутрішнє членування досліджуваного ареалу;
- визначити межу між південноволинським та подільським говорами.

Джерелами дослідження послужили власні польові записи, здійснені в 90-а населених пунктах південноволинсько-подільського діалектного порубіжжя упродовж 1992-1997 рр.; залучено також матеріали опублікованих і рукописних атласів і словників, “Атласу української мови”, “Загальнослов'янського лінгвістичного атласу” та Картотеки Словника українських народних говорів.

Сітка укладеного атласу тваринницької лексики досліджуваного порубіжного ареалу охоплює територію від східних районів Тернопільської (на заході) до кордону Вінницької обл. з Київською та Черкаською (на сході). На півдні умовна межа досліджуваного регіону проходить по лінії: Іванківці Городоцького – Томашівка Ярмолинецького – Мазники Деражнянського р-нів Хмельницької обл. – Журавлівка Барського – Носківці Жмеринського – Білки Іллінецького – Підвисоке Оратівського р-нів Вінницької обл.; на півночі: Лисогірка Теофіпольського – Трусилівка Красилівського – Капустин Старокостянтинівського р-нів Хмельницької обл. – Петриківці Хмельницького – Лопатин Козятинського р-нів Вінницької обл. – Зарудинці Ружинського р-ну Житомирської обл.

Методи дослідження: описовий та лінгвогеографічний. Перший забезпечує вивчення складу і відношень елементів у межах тематичних та лексико-семантичних груп, варіювання, семантичних та експресивно-стилістичних зв'язків, а другий – виділення ряду типових загальних ознак просторового розміщення картографованої тваринницької лексики, репрезентуючи синхронний за своїм характером, зіставний у визначальних рисах матеріал.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше здійснено системний опис структурної організації тваринницької лексики говірок південноволинсько-подільської порубіжної зони; з'ясовано внутрішнє членування порубіжного континууму; доповнено і конкретизовано свідчення Атласу української мови про південноволинсько-подільську межу; встановлено смугу перехідних говірок між суміжними говірковими системами.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що висновки та узагальнення праці можуть бути застосовані у дослідженнях з української та східнослов'янської ареалогії, історичної лексикології. Атлас тваринницької лексики говірок південноволинсько-подільського діалектного порубіжжя, вміщений у дисертації, розширює ареалогічну інформацію, допоможе вирішувати актуальні завдання діалектного членування української мови. Виявлені під час ареалогічного дослідження тваринницької лексики ізоглоси можуть бути використані для визначення місця досліджуваних говірок у системі загальноукраїнського макроареалу та для комплексного вивчення східнослов'янських та загальнослов'янських ізоглос.

Практичне значення дисертації полягає у розширенні емпіричної бази української діалектології в цілому, зокрема діалектної лінгвогеографії, лексикології та лексикографії. Її результати можуть бути використані для укладання діалектних словників, Лексичного атласу української мови, в лінгводидактиці вищої школи (в курсах діалектології, сучасної української літературної мови, спецкурсах та спецсемінарах з проблем лексикології).

Апробація роботи. Дисертацію обговорено на засіданні кафедри української мови Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету, а окремі розділи її – на засіданні Відділу діалектології Інституту української мови НАН України. Положення праці викладено в доповідях на міжнародній науковій краєзнавчій конференції “Велика Волинь: минуле й сучасне” (Ізяслав, 1994); на всеукраїнських конференціях (Чернівці, 1994; Кам'янець-Подільський, 1995, 1997); на наукових конференціях професорсько-викладацького складу Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету 1994-1999рр. Основний зміст дисертації відбито у дев'яти публікаціях.

Структура дисертації. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, двох розділів (всередині яких містяться 9 таблиць і 1 схема), висновків, списку використаної літератури (207 позицій) та двох додатків. Додаток А – Атлас тваринницької лексики говірок південноволинсько-подільського діалектного порубіжжя (вступ, список лінгвістичних карт, коментарі до карт, 96 лінгвістичних карт). Додаток Б – Список аналізованих слів (980 одиниць). Обсяг дисертаційного дослідження без списку використаної літератури – 162 с., загальний обсяг роботи – 321 с.

ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано вибір теми дисертації та її актуальність, визначено об'єкт дослідження, сформульовано мету й основні завдання, подано відомості про джерела матеріалу та апробацію роботи, вказано методи дослідження, окреслено новизну, теоретичну та практичну цінність дисертації.

Перший розділ “**Структурна організація тваринницької лексики у південноволинсько-подільському діалектному порубіжжі**” складається з 9 підрозділів. Поділ на підрозділи зумовлений аналізом різних лексико-семантичних груп (далі – ЛСГ). Аналіз тематичної групи лексики (далі – ТГЛ) тваринництва свідчить, що **ЛСГ на позначення назв свійських тварин** є основою ТГЛ і їй властива чітка і складна парадигматична організація елементів. ЛСГ назв свійських тварин поєднує лексеми, що передають функціональну диференціацію особи, підкреслюють їх господарську цінність, протиставлення за біологічним родом, статеву, вікову диференціацію, відмінності за зовнішніми ознаками.

Вивчення семантичних особливостей загальних назв свійських тварин переконує, що одні слова (наприклад, **ху¹доба**) позначають всі види свійських тварин, інші (наприклад, **то¹вар, скот, ско¹тина**) вживаються тільки для номінації великої рогатої худоби або корів. Диференційні ознаки худоби — 'яку запрягають у віз', 'яку тримають задля молока', 'слухняна', 'неслухняна', 'яка добре їсть', 'зморена роботою', 'дохла' – зазвичай передаються описовим словосполученням на зразок прикметник + іменник. Диференційні ознаки 'біологічний рід', 'стать', 'вік' тісно переплітаються.

У назвах дорослих тварин сема 'стать' виявляється найчіткіше. Виняток становить лише лексема **кiнь**, яка може репрезентувати біологічний рід (видову назву), а також кастрованого жеребця. Сема 'стать' часто переплітається з семою 'функція, господарська

цінність', що призводить до появи гетеронімічного тричлена $f - \begin{bmatrix} M \\ M^1 \end{bmatrix}$.

Сема 'вік' у назвах свійських тварин чітко проявляється тоді, коли корелятами є семи 'маля' і 'доросла особина'. Така опозиція може бути бінарною, де в кореляції маля – доросла особина другий корелят статево-функціональних ознак референта не передає

(наприклад, ло¹ша-ко¹н'ака), або три-, чотиричленною, в якій сема 'вік' дорослої особини переплітається з семою 'стать' та 'господарська роль'.

Наприклад, йаг¹н'а $\left\{ \begin{array}{l} \text{в'іу'ц'а} \\ \text{ба'ран} \end{array} \right.$, те¹л'а $\left\{ \begin{array}{l} \text{в'іу'ц'а} \\ \text{ба'ран} \end{array} \right.$

Опозиція 'доросла особина' : 'стара особина' реалізується переважно описово, коли назву дорослої особини доповнюють прикметники **ста¹ра, йалова, збуга¹йіла, не¹плідна, не¹нужна**. Але для назви старої особини трапляються й інші номени, як-от: **ш¹капа,**

к¹л'ача, ку¹миц'а.

У лексиці на позначення стад свійських тварин простежується тісне переплетення назв тварин і стад. Така відповідність чітко простежується для назв корів, коней, овець, зрідка – кіз та свиней. Для цієї ЛСГ особливо характерною є опозиція 'множина об'єктів' і 'сукупність об'єктів (як ціле)'.

Слова то¹вар, та¹бун, ко¹с'ак, о¹тара характеризуються термінологічною точністю:

то¹варом називають стадо корів, табу¹ном, ко¹с'а¹ком – стадо коней, а о¹таройу – стадо овець. Лексемою гурт /гур¹ток/, паралельно зі словами с¹тадо, че¹ре¹и¹да, користуються для назви стада корів. Цим словом можуть називати сукупність коней і овець.

Окремі семи неоднаково регулярно виявляються у мікросистемах лексем на позначення стад свійських тварин різних біологічних родів. Так, до всіх мікросистем можна віднести сему 'біологічний рід', а 'вік', 'господарська цінність' – до обмеженого ряду мікросистем. У лексиці досліджуваної ЛСГ простежується також тенденція втрати лексичної диференціації, пов'язаної з видовими назвами стада, і заміна їх відомими на всьому

досліджуваному ареалі словами с¹тадо, че¹ре¹и¹да та описовими виразами. У значенні 'стадо' часто вживаються загальні назви домашніх тварин то¹вар, ху¹доба, скот, а також видові назви свійських тварин у формі множини: ко¹ро¹ви, в'ї¹ц'і, кон'і, кози.

ЛСГ на позначення місця перебування свійських тварин — це цілісне утворення, яке становить собою розгалужену це мікросистему найменувань відповідно до призначення позначуваних ними реалій. Інструментом для виявлення семантики лексем, належних до розглядуваної ЛСГ, послужила лінгво-етнографічна наддіалектна сітка-модель: 'загальна будівля для свійських тварин' (родове поняття) – 'будівля для корів', 'будівля для коней', 'будівля для овець' (видові поняття). Наведена наддіалектна сітка-модель реалізується

таким лексемним репертуаром: хл'ї¹, шоп¹а, са¹раі, с¹таін'а – ко¹рі¹ї¹ник (фонетичні і словотвірні варіанти) – ко¹н'ушн'а (фонетичні варіанти), с¹таін'а (фонетичні варіанти) – в'ї¹чарн'а (фонетичні і словотвірні варіанти), ко¹шара.

У цій ЛСГ, окрім загальних назв, виділяються ще назви специфічні. Вони вживаються для називання таких реалій, які мають конкретне призначення, пристосовані для вузьких потреб. Наприклад, лексема ко¹р'ї¹ї¹ник або її фонетичні чи словотвірні варіанти ко^(у)ро¹ї¹ї¹ник, коро¹варник, ко¹р'ї¹ї¹н'а, ко¹ро¹ї¹на, ко^(у)ро¹варн'а систематично репрезентують на всьому ареалі сему 'громадська будівля для утримування корів узимку'.

ЛСГ на позначення продуктів тваринництва свідчить, що в ТГЛ тваринництва є ЛСГ, які характеризуються структурною автономністю, їх включення до ТГЛ тваринництва відбувається на засадах логіко-понятійного характеру і детермінується позамовною дійсністю. У таких мікрогрупах лексеми виявляють слабку семантичну і словотвірну взаємозалежність, тому що в них відсутній єдиний центр, через який здійснюються зв'язки між компонентами ЛСГ. Ці ЛСГ є пограничними.

ЛСГ на позначення продуктів тваринництва у південноволинсько-подільських говірках характеризується набором диференційних ознак, що включає 'біологічний рід', 'звурджений': 'незвурджений' – для лексем на позначення молока; 'біологічний рід', 'вік', 'свиняче сало': 'сало з нутроців свині' – для позначення м'ясних продуктів тваринництва; 'біологічний рід', 'вичинена': 'невичинена' – для назв шкіри. Ці та інші

можливі опозиції є невіддільною складовою лексики тваринництва, що дає змогу дослідникам розглядати частину цієї лексики як пастуші терміни. Значна частина диференційних ознак залежить і від структурної організації ТГЛ, пов'язаної з харчуванням, ткацтвом.

ЛСГ агентивів становить собою розгалужену мікросистему найменувань постійно чи тимчасово виконуваної дії. Зокрема, виділяються 2 лексико-семантичні підгрупи: пастухи і виконавці інших робіт (утримування та догляд за свійськими тваринами). У першій підгрупі найчіткіше простежуються диференційні ознаки: ?біологічний рід' і ?належність стада колгоспові – громаді'.

У назвах пастухів чітко виявляються системні гіперо-гіпонімічні відношення, що на наддіалектному рівні характеризуються кількома семними парадигмами. Вони репрезентуються відповідними наборами лексем, які можуть бути запозичені з інших мов (**чабан, ватаг**), утворитися від назв свійських тварин або стада свійських тварин за допомогою суфіксів **-ух, -ар, -ник, -ик, -шчик**, тобто мотивуватися лексемами (або основами лексем) з інших ЛСГ, наприклад:

в'їуц' – –ар > в'їуц'ар;
–ар > сви^eнар

свин' – –ух > сви^eн'ух

табун – –шчик > табуншчик.

Назва людини, яка пасе коней, може бути також результатом своєрідної контамінації, що виявляється у формальному нарощенні додаткового агентивного суфікса на вже

сформовану відіменникову назву особи за родом заняття, наприклад, **кон'у'хар**.

Репрезентанти частини агентивів виявляють залежність останніх від назв дій і процесів:

пасти – –ух > пас'тух; свині пасти > сви^eно'пас.

Іншу підгрупу агентивів утворюють лексеми, які відбивають диференціацію агентів за виконуваною функцією, пов'язаною з доглядом та утриманням свійських тварин.

Утворюються вони найчастіше від дієслівних основ, що позначають дію, процес,

наприклад: до'йарка, до'яр, чи^e'т'іл'шчик, кастру'вал'ник, каст'ратор, ва'лах, хоро'шал'ник та ін.

ЛСГ на позначення знарядь, пов'язаних з доглядом та утриманням свійських тварин, становить лексико-семантичну мікрогрупу, в якій об'єднуються лексеми, характерні для побутової лексики. Її аналіз свідчить, що лексичні риси говірок південноволинсько-подільського діалектного порубіжжя значною мірою зумовлені не лише специфікою внутрішнього розвитку подільських і волинських говірок, а й міждіалектними і міжмовними контактами у цій діалектній зоні. Тому серед лексичних особливостей досліджуваних говірок відзначено риси, які єднають ці говірки з іншими сусідніми українськими і молдавськими говорами. Наприклад, вживання слів **с'к'їпе^иц^(і)**, **с'к'їпчик**, **ко'ноўка**.

Назви знарядь цього виду – один із зразків ілюстрації того, як виходять з ужитку старі і специфічні лексеми. Процес їх зникнення з живого народного мовлення пов'язаний з утратою самих реалій. З розвитком матеріальної культури й техніки з'являються такі знаряддя догляду за свійськими тваринами, що мало диференціюються; вони зручні універсальністю функцій і тому витісняють старі специфічні знаряддя, а водночас і їх

назви. Наприклад, ко¹рито та жо¹лоб / жо¹луб/ витісняють старі назви ко¹ноўка, ко¹рича, ба¹д'а, йасла.

До ЛСГ слів на позначення вигуків, якими кличуть та відганяють свійських тварин, належать імперативні вигуки. Їм притаманні всі ті властивості, які характеризують цю частину мови. Однак вони мають також риси, що відрізняють їх від інших вигуків і дають підставу вважати самостійним об'єктом вивчення. Адресатом звертання є тварина, що сприймає звуки як сигнали, а це створює в неї умовні рефлекси. Такими сигналами виступають спеціальні, пристосовані до тварин звукові комплекси вигуків типу, а також інтонація.

Для вигуків, якими підкликають тварин, характерна протяжна вимова, повторюваність, лагідність, часте поєднання основного слова, яким підкликають, з його варіантом із суфіксом на означення пестливості, а для вигуків, якими відганяють, – грубість окрику, уривчаста вимова.

Слова, якими кличуть свійських тварин, тісно пов'язані з назвами їх або зі словами-назвами цих тварин у так званій дитячій мові. У подільських та волинських говірках корову називають м¹ин'а, в окремих селах вівцю - бас'ка, свиню - ку¹ц'а, а бика ласкаво кличуть би¹ц'у. І на підставі цих слів творяться вигуки.

Значення 'відганяти' найчастіше передається за допомогою афікса а-: а-ба¹з', а-бир, а-геі, а-кос', а-куш, а-л'ушки, а-ну, а-пац' тощо.

ЛСГ на позначення дій, пов'язаних зі свійськими тваринами, містить матеріал, який репрезентує диференціацію реалій відповідно до індиферентності чи референтної спрямованості стосовно окремого біологічного роду, віку, статі, функції свійських тварин.

Перша підгрупа цих лексем характеризується індиферентністю щодо окремого біологічного роду, віку, статі, функції свійських тварин. Зокрема, це назви, що репрезентують такі семи: ?доглядати за худобою', ?годувати худобу', ?забирати маля-сосунка від матері', ?забирати з великого гурту худоби свою, використовуючи закличні вигуки', ?прив'язувати худобу на пасовищі до кілля чи дерева', ?переводити худобу на пасовищі на інше місце випасу, припинаючи її там'.

Значна частина лексики цієї ЛСГ має переважно однозначну закріпленість за тваринами певного біологічного роду, статі, наприклад, якщо овець значать надрізуванням вуха, а корів, биків – клеймуванням, коням перев'язують ноги (путають), а рогатій худобі – роги (налігують), доять самок, а каструють самців, то і дієслова на означення цих дій вживаються різні.

Назви процесу доїння утворюють у досліджуваних говірках семантичне мікрополе: ?перший раз доїти після народження маляти' – ?систематично доїти' – ?видоювати

рештки молока'. Наведені семи репрезентуються дієсловами: роз¹дойувати,

сц¹виркувати, ві¹д:ойувати, з¹дойувати – до¹йти – с¹царкувати, ви^{e1}циркувати,

ви^{e1}дойувати, ў¹дойувати, п'і¹д:ойувати, до¹дойувати, з¹дойувати. Отже, наповнення наддіалектної сітки-моделі здійснюється за рахунок лексичних та словотвірних варіантів.

У структурі досліджуваної ЛСГ простежується тиск моделей структурної організації суміжних в семантичному просторі ЛСГ. Наприклад, сема ?каструвати свійських тварин' переплітається з семою ?біологічний рід' і за семантичними диференційними ознаками утворює наддіалектну сітку-модель такими опозиціями сем: ?каструвати жеребців' – ?каструвати биків' – ?каструвати баранів' – ?каструвати цапів' – ?каструвати кабанів'.

Названа опозиція сем реалізується протиставленнями у 14 моделях. Типологія семних репрезентантів породжує семантичну нейтралізацію, внаслідок якої може бути

накладання лексем одна на одну: **кастру¹вати /каст¹р'ірувати/**, **чистити** – 1) ?каструвати жеребців', 2) ?каструвати биків', 3) ?каструвати поросят' та ін.

ЛСГ на позначення фізіологічного стану, в якому перебувають свійські тварини, та дій, які вони виконують, об'єднує мікрогрупи дієслівної лексики на підставі подібності значень протиставних сем, сформованих рядом типових диференційних ознак. За характером мотивації аналізована лексика поділяється на таку, що має прозору мотивацію, і таку, що втратила відчутний зв'язок з мотиватором, демотивована чи з затертою мотивацією. Типовими мотиваційними ознаками для багатьох інгредієнтів цієї

ЛСГ виступають: дія, яку виконує тварина (наприклад, **с¹кинула**); інша реалія

(наприклад, **молоко – про¹пало молоко**); ознака (наприклад, **за¹луче^Ина**); властивість,

якість, які спричиняють експресивну варіативність (наприклад, **б¹йец'а**, **копайе**,

бри^екайе); функціональна характеристика (наприклад, **оте^Илитис'а**, **оже^Ире^Ибитис'а**,

око¹титис'а) та інші. Слова, що маніфестують парадигму ?тварини подають звуки',

генетично діляться на дві групи: а) звуконаслідувальні дієслова (наприклад, **мукайут^(Г)**,

бекайут^(Г), **х^(Г)р^(Г)укайут^(Г)**); б) дієслова, які називають дію тварини (наприклад

кри^ечат^(Г), **б¹лейут^(Г)**, **ре^Ивут^(Г)**).

У розділі II “**Ареалогія тваринницької лексики у південноволинсько-подільських суміжних говірках**” подано стислий огляд наявних у науковій літературі підходів до визначення діалектних меж і південноволинсько-подільського порубіжжя зокрема (праці К. Михальчука, А. Кримського, Московської діалектологічної комісії, І. Зілинського, С. Гаєвського, К. Дейни, Ф. Жилка, С. Бевзенка, І. Матвіяса, О. Горбача, А. Очеретного, Г. Шила, Є. Рудницького та ін.).

Лінгвогеографічне дослідження південноволинсько-подільського діалектного порубіжжя свідчить про накладання багатьох ізоглос південноволинських та подільських явищ і доводить наявність широкої смуги перехідних говірок. Тому для об'єктивного визначення протиставних регіонів було укладено атлас тваринницької лексики говірок південноволинсько-подільського діалектного порубіжжя.

За допомогою атомарного картографування ареально релевантної лексики було створено лексичні, семантичні, фонетичні, словотвірні та морфологічні карти. Для ареальної характеристики досліджуваної території важливим є той факт, що ізолекси, ізосеми та ізоглоси значної частини фонетичних і граматичних явищ накладаються, взаємоперехрещуються, утворюючи межі діалектних зон та ареалів. Тому, зважаючи на актуальність досліджуваних взаємовідношень між фонетичними, граматичними і лексичними ізоглосами, при картографуванні лексичного матеріалу враховано і відповідним чином відтворено фонетичні та граматичні особливості лексем.

Результати атомарного картографування лексики тваринництва послужили підставою для створення зведених карт. Аналіз ізоглос у них дає уявлення про зону найбільш активної взаємодії та смугу перехідних говірок. Крім цього, в атласі тваринницької лексики поряд із зведеними картами пасом ізоглос, що відмежовують окремі діалектні ареали, складено і зведені карти типових ізоглос, які позначають внутрішнє членування порубіжного ареалу, а також карти взаємонакладання окремих ізоглос південноволинського та подільського говорів.

Для досліджуваної території релевантною ознакою виявилась опозиція: північ – південь.

Зіставлення пасом ізоглос дозволяє провести територіальне розмежування відповідних мовних ландшафтів. Але частина подільських і південноволинських ізоглос взаємонакладається. Тому сама межа між цими говірками утворює широку смугу, яку репрезентують три пасма ізоглос: північне, центральне і південне.

Межа активної взаємодії крайніх північних ізоглос подільських та південноволинських елементів визначається умовною лінією: Теофіполь – Старокостянтинів – на північ від Хмільника, Калинівки – на південь від Погребища. Північне пасмо утворюється ізоглосами подільських і південноволинських мовних особливостей; воно віддзеркалює, з одного боку, хвилеподібний наступ переважно інноваційних явищ подільської локалізації на давню територію побутування волинських елементів, як-от: с¹ми[і]рна ?худоба, яка слухається хазяїна'; по¹росна ?свиня, яка має народити маля'; се^ире^идове /се^ире^ид¹кове, ки^ешко¹ве, нутра¹не, ў¹нутри^ен'е, н¹утре^ин'е/ сало ?сало з нутрощів свині'; куш-куш, а-¹куш ?вигук, яким відганяють коней'; баз', ба¹з'а, а-ба¹з', а-ба¹з'а ?вигук, яким відганяють овець'; стара корова, яка не парувалась ?значення лексеми йалова'; а з другого, – опір давніх, структурно сильних форм південноволинського говору проникненню невластивих йому рис, наприклад: з'д¹ір /з'д¹ор, з'д¹ур/ ?сало з нутрощів свині'; в'і¹чар[ник], о¹веш[ник] ?морфемна структура назви місця для утримування овець взимку'.

Межа взаємодії крайніх північних ізоглос подільських та південноволинських елементів за даними атласу тваринницької лексики приблизно відповідає основній розмежувальній лінії між досліджуваними говорами, визначеної І. Матвіясом: Збараж – Красилів – Хмільник – Калинівка – Тетіїв. Зазначеною лінією з незначними відхиленнями на північ і на південь згідно з Атласом української мови (далі – АУМ) проходять ізоглоси багатьох явищ: т.1, к.к. № 79, 93, 96, 121, 139, 171, 183, 199, 202, 211, 229, 256, 268, 306, 308, 323; т.2, к.к. №11, 9, 71, 75, 83, 94, 104, 144, 121, 122, 131, 133, 142, 148, 155, 197, 199, 200, 242, 243, 262, 285, 327, 331, 339, 340, 346, 349.

Друге пасмо ізоглос у зоні активної взаємодії подільських і південноволинських говірок – центральне. Воно виявляється трохи південніше від першого і визначається приблизною лінією, яка проходить трохи північніше від Підволочиська Тернопільської обл., Хмельницького і Вінниці.

Центральне пасмо ізоглос найкомпактніше, вужче і густіше на заході й ширше і рідше у центрі та на сході, що свідчить про активну міжговіркову взаємодію саме у цих зонах досліджуваного ареалу. У центральній та східній частині нашарування південноволинських особливостей найвідчутніше. Ця група ізоглос налічує 9 ізоляцій і маніфестується переважно давніми лексико-семантичними явищами: південноволинське запус¹тилас'а ?корова перестала доїтися'; в'і¹т':а /в'іс¹т'а, в'іс¹т'а, вис¹ц'а, в'іш¹т'а/ ?вигук, яким повертають коней уліво' та подільське вурди^ец'а, /з¹вуржуйе^иц'а/ ?молоко береться крупинками сиру при його проварюванні'; ксоб /к¹соб'і, соб, цоб/ ?вигук, яким повертають коней уліво'; га¹р'а /га¹ра/ ?вигук, яким відганяють овець'; а-¹ц'у ?вигук, яким відганяють свиней'; стара кобила, яка жеребилась, але 1-2 роки не парувалась ?значення лексеми йалова'; т'і[л]на ?[л'] / [л] – (тільна)'; мукайу[т], бекайу[т], мекайу[т], ги^ер¹жа[т] ... – ?ствердіння кінцевого [m'] дієслів 3 ос. множ.'. Центральне пасмо ізоглос проходить трохи північніше основної межі між

південноволинським та подільським говорами: Підволочиськ – Хмельницький – Вінниця, визначеної Ф.Жилком. Загалом по цій лінії (з деякими уточненнями) межу визначали К.Дейна, С. Бевзенко, за матеріалами АУМ, I, II – П.Гриценко.

Зіставлення даних тваринницької лексики говірок, що знаходяться на південноволинсько-подільській межі, з матеріалами АУМ демонструє майже повне накладання значної кількості ізоглос фонетичних, граматичних і лексичних явищ, даючи підстави зробити висновок про те, що основна південноволинсько-подільська діалектна межа проходить по такій умовній лінії: Авратин Волочиського – Чернелівка Красилівського – Пилява Старосинявського р-нів Хмельницької обл. – Уладівка Літинського – Корделівка Калинівського – Сопин Погребищанського – Скала Оратівського р-нів Вінницької обл.

Третє пасмо ізоглос – південне – відбиває наступ деяких найбільш сильних волинських особливостей у зону побутування подільських елементів та опір останніх проникненню невластивих їхній діалектній системі явищ. Це виявляється у ширині і густоті пасма ізоглос, густішого у центрі та на сході і рідшого на заході, віддзеркалюючи поодинокі проникнення південноволинських особливостей у західну зону досліджуваного ареалу.

Ізолінії цього пасма репрезентують такі явища суміжних говорів: **сно¹к'і[о]іна** ?худоба, яка слухається господаря'; **н'івора** ?вівця, яка у два роки раніше терміну народила ягня'; **[г,в]о¹вечка** ?вівця, загальна назва'; **шопа** ?загальна будівля для свійських тварин'; **с¹таін'а, с¹таін'е** ?місце для утримування коней взимку'; **кцоў-кцоў /ку¹ц'оў-ку¹ц'оў, ц'оў-ц'оў, ц'коў-ц'іц'коў** / ?вигук, яким підкликають свиней'; **луш, л'ушки, а-луш, а-л¹(^o)ушки** ?вигук, яким відганяють телят'; **старий кінь** ?значення лексеми шкапа'; **коро¹в[арн]а** ?морфемна структура назви місця для утримування корів взимку'.

За даними АУМ, на територію поширення подільського говору заходять ізоглоси окремих південноволинських явищ: т.1, к.к. № 100, 163, 176, 256, 293, 324; т.2, к.к. № 33, 79, 86, 98, 141, 177, 198. Південне пасмо утворюється також кількома подільськими ізоглосами т.1, к.к. № 308, 319, 326, 349; т.2, к. № 254.

Південне пасмо ізоглос проходить приблизно по лінії: на північ від Городка, Ярмолинець – Бар – Жмеринка – на північ від Тиврова, Немирова – Іллінці і далі на схід до межі з південно-східним наріччям.

Територія, окреслена північним та південним пасмами ізоглос, є ареалом, де близько сходяться і взаємопроникають ізоглоси південноволинських і подільських явищ, причому перші з них побутують переважно у північній частині ареалу, а другі – у південній. Тому доцільно виділити дві діалектні зони – північну та південну. У кожній з цих зон виділяється група ізоглос, які мають суцільний характер поширення. Вони є власне зональними, тобто такими, що простягаються у широтному напрямі і відокремлюють досліджувані зони. Окремі ізолінії трохи відрізняються своєю конфігурацією, піднімаючись на північ чи опускаючись підковоподібно на південь. Така динаміка хвилеподібних та підковоподібних ізоглос свідчить про взаємодію північних і південних рис, відбиває особливості проникнення сильніших форм у зону поширення слабших, вказуючи напрями основних мовних потоків та наслідки їх зіткнень. Конфігурації ізолек повторюють конфігурації ізофон, які виявляють протиставлення північної та південної зон ще чіткішим.

На території досліджуваних зон, окрім суцільних ареалів, виділяються ще розірвані, розмиті та острівні ареали. Вони характеризуються надзвичайною строкатістю.

Правомірність виділення північної та південної зон у межах діалектного континууму

перехідних говірок південноволинсько-подільського порубіжжя, яка ґрунтується на ізоглосній стратиграфії тваринницької лексики, підтверджується і даними АУМ. Аналіз ізоглос, що маніфестують неоднорідність мовного ландшафту досліджуваного ареалу, дозволив виділити у його межах групи говірок: північно-східну, південно-західну та південно-східну.

Картографування тваринницької лексики уможливило виділення ще й пасма ізоглос, які відділяють перехідні волинсько-подільські говірки від наддністрянського та середньонадніпряньського говорів.

Перехідні говірки південноволинсько-подільського діалектного типу утворюють відмінну, третю систему порівняно з південноволинським та подільським говорами, на базі яких вони утворені.

Лінгвогеографічне дослідження цього ареалу свідчить, що для говірок перехідного типу характерні системність поєднання в них особливостей діалектів, що взаємодіють, а також деякі риси, які розвинулися внаслідок міждіалектних контактів. Так, взаємозапозичення різних за походженням та діалектною віднесеністю лексем призвело до активізації

утворення синонімів. Наприклад, **се^Ире^Идове** /**се^Ире^Ид^Икове**/ |**сало, ки^Ешко^Иве сало, се^Ире^Идові жир, ў^Инутре^Ине** /|**нутре^Ине, нутра^Ине**/ |**сало, нут^Ирак, з^Ид^Иір /з^Ид^Иор, з^Ид^Иур/** – ?сало з нутроців свині'; |**вурди^Еца, гурди^Еца, ск^Иїпайец^Иа** – ?молоко береться крупинками сиру при його проварюванні'; **баз', баз^Иа, баз^Иа-баз^Иа, а-баз^И, а-баз^Иа, бац', а-бир, а-бр, га^Ир^Иа, а-р^Иа, гис', гис^Иа, гис^Иа-гис^Иа, а-гис^И, а-гис^Иа, гиш, гиша, а-к^Ис^Иу, а-р^Ийа, ач, геі, а-геі, гаі-гаі, ну, а-ну** – ?вигук, яким відганяють овець та ін.

Взаємонакладання протиставних семантичних ареалів трапляється значно рідше. У семантиці перехідність виявляється переважно у явищі поступового згасання значень.

Наприклад, у зоні найбільш активної взаємодії південноволинських та подільських говірок лексема **й^Иалова** або її варіанти можуть вживатися на означення молодої корови, яка не парувалась, а лексема **ш^Икапа** на означення старої корови та старої кобили, що не спостерігається в латеральних ареалах.

Поширеною ознакою перехідності є згасання у латеральних ареалах тих діалектичних елементів, які мають високу частотність у центрі, напр.: на межі південноволинського та подільського ареалів вживаються лексеми **т^Иолка /т^Иолочка/** – ?теля-самка до двох років'; **нете^Ил' /нет^Иіл'/** – ?теля-самка до двох років'; **ко^Ибила не^И ў^Иохот^Иі** – ?кобила, яка жеребилась, але 1–2 роки не парувалась'; **валух /ва^Илашок, ва^Илушок, валошок/** – ?ягня-самець до двох років, кастрований'; **хр^(И)ак** – ?самець свині, некастрований'; **моло^Иде моло^Ико** – ?перше молоко, яке з'явилося після народження маляти'; **шута** – ?безрога тварина'. У латеральних ареалах ці та деякі інші лексичні елементи вживаються зрідка або зовсім не виявляються.

У досліджуваних говірках широко розвинена полісемія. У процесі історичного розвитку мови моносемантичне слово набуває нових значень, що з'являються в ньому з різних причин. Однією з них є розширення семантики за схожістю якоїсь ознаки, внаслідок чого відбувається перенесення назви з одного предмета на інший, з однієї ознаки на іншу.

Наприклад, лексема **й^Иалова** може виступати у багатьох фонетичних та словотвірних варіантах і має широку семантичну структуру: 1) молода самка, яка не парувалась; 2) стара самка, яка не парувалась; 3) самка, яка вже родила, але 1–2 роки не парувалась; 4)

вівця, що народила на сезон пізніше; 5) недійна самка; 6) жінка, яка не здатна мати дітей; 7) картопля або пшениця, які не зійшли навесні. Сміслові зв'язки дієслова **ко¹лоти** можуть сягати навіть інших тематичних груп: 1) тварина б'є рогами; 2) вбивати свиню; 3) штрикати чим-небудь гострим; 4) розщеплювати щось на частини.

Семантична нейтралізація може породжувати накладання лексем одна на одну, на що вказує типологія семних репрезентантів: **с¹мале^нц^(о)** – ?топлене свиняче сало' /1/, ?сало з нутрощів свині' /2/.

Розширення семантики відбувається також унаслідок метафоризації. Найчастіше фіксуються переносні апелятиви, пов'язані з людиною, її анатомією, характером і способом життя.

Безперервне збагачення лексики та її семантичний розвиток призводить до виникнення омонімів. Омонімія мовних одиниць у досліджуваному ареалі може бути невираженою (гетерогенною) і вираженою (гомогенною). Так, наприклад, до невиражених омонімів віднесено значення лексем: **бу¹гаі** – ?дорослий самець корови, некастрований' /1/, ?димар у печі' /2/; **би^ечок** – ?теля-самець до року' /1/, ?недокурена цигарка' /2/; **ка¹банчик** – ?поросся-самець до року' /1/, ?плитка для облицювання будинків' /2/; а до виражених омонімів – такі: **пе^нр¹вак** – ?перше теля-бичок' /1/, ?міцна горілка' /2/; **ли^ед¹йюка** – ?шматок солі, який лежить на місці постійної годівлі тварин' /1/, ?холодна вода' /2/; **си^еро¹ве** – ?молоко для виготовлення сиру' /1/, **си^еро¹ва** – ?земля навесні' /2/; **си^ер¹ве** – ?свіже молоко' /1/, **си^ер¹ва** – ?жінка, яка щойно народила' /2/ та ін.

У смузі досліджуваних перехідних говірок відбувається також накладання ареалів фонетичних та морфологічних особливостей суміжних систем. Це виявляється у паралельному вживанні в одній і тій же говірці форм, характерних для кожного з сусідніх говорів.

Детальний аналіз говірок окресленої перехідної зони, які поєднують різнодіалектні явища, дав змогу виділити також деякі специфічні для них риси: розширення, звуження або зміщення в семантиці лексем, функціонування контамінованих форм, створення нових слів, консервація старих лексем, зміни у формальній структурі слова (субституція, метатеза, дієреза, протеза, дисиміляція, асиміляція, оглушення, зміна наголосу, хитання в роді та числі тощо).

У **Висновках** сформульовано основні результати дослідження, зокрема відзначено, що тваринницька лексика говірок південноволинсько-подільського діалектного порубіжжя, як і інших говорів, – одна з найдавніших і найпоширеніших мікросистем у діалектній лексико-семантичній макросистемі.

ТГЛ тваринництва надзвичайно багата у кількісному і якісному аспектах. Вона утворює складну та розгалужену систему, що організована опозицією структурних її елементів за диференційними ознаками. Складові елементи цієї системи внутрішньо організовані, об'єднуються за ЛСГ і взаємовпливають.

Аналізовані в дисертації ЛСГ містять у собі декілька мікропарадигм, які визначаються на підставі опозицій сем, компоненти яких об'єднуються за спільними диференційними ознаками денотатів.

Різноманітність типів лексичних протиставлень, тобто номінативна дивергенція автономних мікрогруп лексики внаслідок їх співвідношення з різними ознаками реалій, зумовлена рівнем диференціації елементів в певній мікропарадигмі. Інколи конкретні типи лексичних опозитів відсутні. Спільність номінації та дериваційні зв'язки між окремими компонентами мікропарадигми є відбиттям структурної і зовнішньої схожості

реалій.

Семантична структура лексем, що позначають зооніми, відбиває складні відношення в її організації. Внутрішні зв'язки компонентів ЛСГ на позначення назв свійських тварин детермінуються наявністю полісемічних лексем.

За характером мотивації аналізована лексика поділяється на таку, що має прозору мотивацію, і таку, що втратила відчутний зв'язок з мотиватором, демотивована чи функціонує з затертою мотивацією.

Між аналізованими сегментами тваринницької лексики виявлено міжтематичну залежність, яка свідчить про денотативний зв'язок та спільність уявлень, інформацію про віддалені нині денотати. Наприклад, **си^еро¹ве** – 'молоко для виготовлення сиру' і 'земля навесні'; **йалова** – 'самка, яка не здатна паруватися' і 'картопля або пшениця, які не зійшли навесні'. Ці та інші давні спільності сигналізують, можливо, про наявність у минулому спільної ТГЛ, що об'єднувала нині віддалені ТГЛ — лексику тваринництва і хліборобства.

Тваринницька лексика має міжтематичні зв'язки і з іншими ТГЛ, такими, як назви їжі, лексика ткацтва, побутова та будівельна лексика. Вони встановлюються на основі спільних диференційних ознак.

Тваринницька лексика південноволинсько-подільського порубіжжя відзначається широкою варіативністю, динамізмом семантичної структури окремих лексем, що зумовлено поєднанням екстралінгвальних факторів (зміни у матеріальній культурі) і внутрішньомовних процесів (міжмовні та міждіалектні контакти, інтенсивна нівеляція діалектних рис, об'ємна фонетична та словотвірна база діалектної мови).

Картографування тваринницької лексики цього ареалу підтвердило загальноприйняту думку про те, що лексичні і семантичні явища мають тенденцію до групування навколо діалектних меж.

Значна частина ізоглос проходить в різних напрямках, окреслюючи ареали, що не виявляють чітких лінгвогеографічних тенденцій. Але аналіз лексико-семантичних особливостей ТГЛ тваринництва, які репрезентуються співвідношенням відповідних пасом ізоглос, показав, що для говірок південноволинсько-подільського діалектного порубіжжя характерні також явища ізотопії. Внаслідок типологічного зближення і групування ізоглос чітко виділяються декілька структурно-територіальних одиниць: а) діалектні зони — північна і південна; б) групи говірок — північно-східна, південно-західна, південно-східна; в) острівні мікроареали, які входять до складу кожної з груп говірок. Вони відрізняються напрямками ізоглос, що окреслюють ареали специфічних для них явищ.

Інтерпретація ізоглос тваринницької лексики говірок південноволинсько-подільського суміжного ареалу засвідчила, що загальна тенденція поширення лексем, виявлених у ньому, відповідає опозиції північ-південь. Північні говірки належать до південноволинського говору, а південні — до подільського. Межу між суміжними говорами репрезентують три пасма ізоглос: північне, центральне і південне. Центральне пасмо ізоглос проходить умовно через Авратин Волочиського, Чернелівку Красилівського, Пиляву Старосинявського р-нів, Хмельницької обл., Уладівку Літинського, Корделівку Калинівського, Сопин Погребищанського, Скалу Оратівського р-нів Вінницької обл. і утворює за даними картографування тваринницької лексики основну південноволинсько-подільську діалектну межу.

Територія, окреслена північним та південним пасмами ізоглос, є зоною перехідних говірок південноволинсько-подільського діалектного типу. Досліджувані перехідні говірки становлять відмінну, третю систему порівняно з тими говорами, на базі яких вони

утворені. Лінгвогеографічне вивчення цього типу говірок показує, що їм властиві окремі риси, які розвинулися внаслідок тривалої міждіалектної взаємодії. Лінгвістичні карти свідчать, що між формою суміжного ареалу та його змістом, характером картографованих явищ існує певний зв'язок, а аналіз діалектного порубіжжя показує безперервний процес розвитку діалектних явищ у мовному просторі.

Основні положення дисертації висвітлені в публікаціях автора:

1. Шеремета Н.П. Системні відношення у тваринницькій лексиці південноволинсько-подільського діалектного порубіжжя // Наука і сучасність: Зб. наук. пр. – Ч. IV. – К.: Логос, 1999. – С.286-300.
2. Шеремета Н.П. Південноволинсько-подільські ареали // Науковий вісник: Слов'янська філологія. – Вип. 83. – Чернівці: Рута, 2000. – С.175-180.
3. Шеремета Н.П. Лексика на позначення дій, пов'язаних зі свійськими тваринами у говірках південноволинсько-подільського діалектного порубіжжя // Система і структура східнослов'янських мов: Зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова; Редкол.: В.І.Гончаров (відп. ред.) та інші. – К., 2000. – С. 120-128.
4. Шеремета Н.П. Лексико-семантична група на означення свійських тварин у південноволинсько-подільському діалектному порубіжжі // Зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського державного педагогічного ун-ту. Серія філологічна. – Вип. 2. – Кам'янець-Подільський, 1998. – С.15-18.
5. Шеремета Н.П. Особливості південноволинсько-подільського діалектного порубіжжя // АCADEMIA на пошану професора Леоніда Антоновича Коваленка: В 2-х ч. – Кам'янець-Подільський, 1997. – Ч. II. – С.148-150.
6. Шеремета Н.П. Лексика на означення молочних продуктів тваринництва у південноволинських і буковинських говірках // Матеріали Всеукраїнської наук. конф., присвяченої 160-річчю від дня народження Юрія Федьковича, “Українська мова на Буковині”. – Чернівці: Рута, 1994. – С.61-63.
7. Шеремета Н.П. Тематична група тваринницької лексики у південноволинських говірках // Матеріали міжнар. наук. краєзнавчої конф. “Велика Волинь: минуле і сучасне”. – Хмельницький – Ізяслав – Шепетівка, 1994. – С.480-482.
8. Шеремета Н.П. Лексико-семантична група на означення стад свійських тварин у південноволинсько-подільському порубіжжі // Матеріали ІХ-ої Подільської історико-краєзнавчої конф. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С.443-445.
9. Шеремета Н.П. Лексика на означення віку свійських тварин у південноволинсько-подільському говірковому порубіжжі // Наук. доп. другої Всеукраїнської наук.-теорет. конф. “Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І.Огієнка (1882-1972) в контексті українського національного відродження”. – Кам'янець-Подільський – Київ, 1997. – С.172-173.

АНОТАЦІЯ

Шеремета Н.П. Південноволинсько-подільське діалектне порубіжжя (за матеріалами тваринницької лексики). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – Київ, 2000.

У дисертації проаналізовано склад, структурну організацію та географію тваринницької лексики південноволинсько-подільських перехідних говірок як відмінної, третьої системи порівняно з тими говорами, на базі яких вони утворені. У ній здійснено комплексний лексико-семантичний та ареалогічний аналіз цієї лексики, визначено

лексико-семантичні зв'язки в межах тематичної групи.

Здійснено картографування ареально релевантної лексики, що дало змогу визначити умовну межу між південноволинським та подільським говорами на лексичному рівні діалектної мови; виокремити смугу перехідних говірок південноволинсько-подільського діалектного типу; описати внутрішню диференціацію перехідного ареалу; визначити напрями міждіалектних контактів; відбити тенденції розвитку та зони поширення діалектних лексичних явищ; охарактеризувати специфічні явища, пов'язані не тільки із взаємопроникненням, а й із взаємовідштовхуванням діалектних рис.

Ключові слова: тематична група лексики, лексико-семантична група лексики, диференційні ознаки, семема, сема, тваринницька лексика, лінгвогеографія, ареал, перехідна зона, ізоглоса, пасмо ізоглос.

АННОТАЦІЯ

Шеремета Н.П. Южноволыинско-подольское диалектное порубежье (на материале скотоводческой лексики). – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный государственный университет имени М.П.Драгоманова. – Киев, 2000.

В диссертации проанализированы состав, структурная организация и география скотоводческой лексики южноволыинско-подольских переходных говоров как отличительной третьей системы по сравнению с теми говорами, на базе которых они созданы.

Осуществлён комплексный лексико-семантический и ареалогический анализ этой лексики, определены лексико-семантические связи тематической группы. Её лексический состав образует своеобразное системное единство. Системность проявляется прежде всего в объединении слов по лексико-семантическим группам. Системный характер словарного состава исследуемого ареала характеризуется тесной связью с возрастной дифференциацией носителей диалекта, наличием вариантности, большим динамизмом и способностью элементов к взаимопереходам.

Тематическая группа скотоводческой лексики имеет сложную внутреннюю структуру, в которой объединяются компоненты лексико-семантических групп на основе общей референтной относительности и противопоставляются по ряду дифференциальных признаков.

В плане структурной организации лексико-семантические группы скотоводческой лексики представляют различные образования. Каждая лексико-семантическая группа названий домашних животных или стад, агентов или восклицаний, которыми зовут или отгоняют домашних животных, составляет соответствующую структурную целостность. Характерным признаком такой организации являются гиперо-гипонимические отношения компонентов, проявляющиеся в наличии зон синкретизма лексем, деривационных связей между элементами смежных лексико-семантических групп. В анализируемой тематической группе лексики определены лексико-семантические группы, характеризующиеся структурной автономностью. Их включение в скотоводческую тематическую группу происходит с логико-понятийной точки зрения и детерминируется внеязыковой действительностью. В таких микрогруппах лексемы проявляют слабую семантическую и словообразовательную взаимозависимость, так как в них отсутствует единый центр, через который осуществляются связи между компонентами лексико-семантических групп. Эти группы можно рассматривать в качестве пограничных. Так, структурная организация лексико-семантической группы названий продуктов скотоводчества включает не только дифференциальные признаки, свойственные и другим лексико-семантическим группам из скотоводческой

тематической группы, а и дифференциальные признаки, характерные для лексики, связанной с едой, ткачеством.

Осуществлено картографирование ареально релевантной лексики, что позволило определить границу между южноволынским и подольским говорами на лексическом уровне диалектного языка; выделить зону переходных говоров южноволынско-подольского диалектного типа; исследовать внутреннюю дифференциацию переходного ареала; определить направление междиалектных контактов; отобразить тенденции развития и зоны распространения диалектных лексических явлений; уяснить соотношения ареалов, выделяемых на основании скотоводческой лексики, с ареалами, формируемыми единицами других уровней языка – фонетическим и грамматическим.

Определены специфические явления, связанные не только со взаимопроникновением, а и со взаимоотталкиванием диалектных явлений:

- активизация образования синонимов в результате заимствования разных по происхождению и диалектной отнесённости лексем;
- постепенное угасание в латеральных ареалах явлений лексики и семантики, активно функционирующих в смежных говорах;
- активизация образования омонимии, полисемии, гиперо-гипонимии;
- отличия в семантике лексем в соответствии с их семантикой вне контактной зоны;
- развитие контаминированных форм путем объединения двух синонимических аффиксов или лексем, изначально различных по диалектной отнесённости;
- возникновение новых названий реалий вместо тех номенов, которые зафиксированы в контактных говорах;
- сохранение архаических черт;
- изменения в формальной структуре слова (субституция, метатеза, диереза, протеза, диссимиляция, ассимиляция, оглушение, изменение ударения, рода, числа).

Ключевые слова: тематическая группа лексики, лексико-семантическая группа лексики, дифференциальные признаки, семема, сема, скотоводческая лексика, лингвогеография, ареал, переходная зона, изоглосса, пучок изоглосс.

ANNOTATION

Sheremeta N.P. South Volyn – Podillia Border Dialects (on the material of animal vocabulary). – Manuscript.

A dissertation for submitting a degree award in Philology. Discipline 10.02.01 – Ukrainian. – National State University of M.P.Dragomanov. – Kyiv, 2000.

The dissertation is based on the analysis of the structure, its organization and geography of the animal vocabulary of South Volyn – Podillia border dialects as a third system compared to the original dialects. The vocabulary is analysed from the lexico-semantic and habitat point of view. Lexico-semantic relations are defined within the thematic group.

The maps drawn of the habitat relevant vocabulary made it possible to draw a borderline between the South Volyn and Podillia dialects on the lexical level; the inner differentiation of transition habitat is described; the contacts between the dialects are investigated as well as the tendencies of development and expansion of the dialect phenomon; the correlation of animal vocabulary habitats and the habitats made by the units of other levels of languages – phonetic and grammatical – is stated.

Key words: thematic group of vocabulary, lexico-semantic group of vocabulary, differentiation

features, sememe, seme, animal vocabulary, linguistic geography, habitat, transition zone, isoglostic zone, isoglostic line, shaft of isoglostic lines.